

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 808.26

Доўгаль  
Алеся Валер'еўна

**ФУНКЦЫЯНАЛЬНА-СЕМАНТЫЧНАЯ КАТЭГОРЫЯ  
ЭМАТЫЎНАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Аўтарэферат дысертацыі  
на атрыманне вучонай ступені  
кандыдата філалагічных навук  
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2006

Работа выканана ў Беларускім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кіраўнік –

Рамза Таццяна Расціславаўна,  
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,  
дацэнт кафедры сучаснай беларускай  
мовы Беларускага дзяржаўнага  
універсітэта

Афіцыйныя апаненты –

Рудэнка Алена Мікалаеўна,  
доктар філалагічных навук, прафесар,  
прафесар кафедры тэарэтычнага і  
славянскага мовазнаўства Беларускага  
дзяржаўнага універсітэта

Вештарт Галіна Феліксаўна,  
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,  
дацэнт кафедры беларускай мовы  
ДУА “Інстытут падрыхтоўкі  
навуковых кадраў НАН Беларусі”

Апаніруючая арганізацыя –

УА “Беларускі дзяржаўны  
педагагічны універсітэт імя Максіма  
Танка”

Абарона адбудзецца “28” лістапада 2006 г. у 16<sup>00</sup> гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.11 пры Беларускім дзяржаўным універсітэце па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны факультэт, аўд. 62, тэлефон вучонага сакратара 209-55-58.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага універсітэта.

Аўтарэфэрат разасланы “25” кастрычніка 2006 г.

Вучоны сакратар савета  
па абароне дысертацый  
доктар філалагічных навук



Ратнікава І.А.

## АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

**Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі.** Дысертация выканана ў рамках Дзяржаўнай праграмы фундаментальных даследаванняў “Тэарэтычная граматыка беларускай мовы”, нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20012496 (2001–2005 гг.).

**Мэты і задачы даследавання.** Мэта дысертacyjнай работы – выявіць рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове і сістэматызаваць іх праз функцыянальна-семантычнае поле. Дасягненне мэты забяспечваецца вырашэннем наступных задач:

1) абгрунтаваць неабходнасць размежавання эмацыянальнасці як псіхалагічнай катэгорыі і эматыўнасці як моўнай катэгорыі; вызначыць моўны статус і катэгарыяльную сутнасць эматыўнасці;

2) прааналізаваць лексічныя сродкі абазначэння эмоцый: выявіць асаблівасці іх семантычнай структуры і функцыянальнага прызначэння, падаць тыпалогію эматыўных лексем з улікам іх дыферэнцыяльных прымет;

3) вылучыць, сістэматызаваць і ахарактарызаваць тыпы эматыўных выказванняў беларускай мовы;

4) акрэсліць ролю інтанацыі, кантэксту і кансітуацыі, а таксама паралінгвістычных сродкаў у выражэнні эмоцый;

5) змадэляваць структуру функцыянальна-семантычнага поля эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове.

Аб’ектам даследавання стала катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове.

### **Асноўныя палажэнні дысертacyjі, якія выносяцца на абарону.**

1. Эматыўнасць і эмацыянальнасць з’яўляюцца катэгорыямі розных навуковых дысцыплін – лінгвістыкі і псіхалогіі адпаведна. Моўная катэгорыя эматыўнасці з’яўляецца больш вузкім паняццем у адрозненне ад паняцця эмацыянальнасці, бо прэзентуе толькі адзін з яе аспектаў – моўна-маўленчы.

2. Вербальнае выражэнне эмоцый забяспечваецца адзінкамі розных узроўняў мовы: інтанацыйнымі, лексічнымі, словаўтваральнымі, граматычнымі, якія рэалізуюцца ў маўленні разам, паасобку або ў розных камбінацыйных спалучэннях. Моўна-маўленчыя сродкі на падставе агульнай семантычнай прыметы ‘эмоцыя’ (‘пачуццё’) і функцыянальнай прыметы ‘выражаць эмоцыі (пачуцці)’ аб’ядноўваюцца ў функцыянальна-семантычную катэгорыю эматыўнасці.

3. Да лексічных моўных сродкаў выражэння эмоцый адносяцца эматывы, якія ў залежнасці ад статусу эматыўнага кампанента ў семантычнай структуры слова падзяляюцца на афектывы (эматыўны кампанент роўны значэнню) і

канататывы (эматыўны кампанент з'яўляецца канататыўнай семай); да сінтаксічных моўных сродкаў – фразеалагізаваныя мадэлі эматыўных выказванняў: монасемантычныя (з адным тыпавым значэннем) і полісемантычныя (з некалькімі тыпавымі значэннямі).

4. Кантэкст, кансітуацыі, інтанацыя абумоўліваюць функцыянаванне нейтральных моўных адзінак у якасці эматыўных сродкаў, што дазваляе ўключыць у функцыянальна-семантычную катэгорыю эматыўнасці эмацыянальна афарбаваныя выказванні, кантэкстуальныя эматывы, інтэр'ектываваныя лексемы і цэлыя выразы.

5. Рознаўзроўневыя эматыўныя адзінкі мовы і маўлення фарміруюць адзіную семантычную прастору – функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці сучаснай беларускай мовы. Ядро поля ўтвараюць выклічнікі; зону цэнтра складаюць інвектыўныя выказванні, эматыўныя выказванні з маркёрамі эматыўнасці, эматыўныя выказванні, пабудаваныя па пэўных сінтаксічных мадэлях; перыферыйную зону запаўняюць эмацыянальна афарбаваныя выказванні: блізкую перыферыю займаюць эмацыянальна афарбаваныя выказванні з эматыўнымі лексэмамі, далёкую перыферыю арганізуюць выказванні, эмацыянальная афарбоўка якіх абумоўлена толькі інтанацыяй. Сама ж інтанацыя пранізвас ўсё поле, бо прысутнічае ў любым выказванні, незалежна ад яго сінтаксічнай структуры і лексічнага нападнення.

**Асабісты ўклад спашукальніка.** Дысертацыя з'яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем.

**Апрабаваныя вынікі дысертацыі.** Асноўныя вынікі даследавання былі абмеркаваны на IV Міжнароднай канферэнцыі “Літаратура. Мова. Культура” (да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава) (Мінск, 18–20 чэрвеня 2004 г.), на III Міжнароднай канферэнцыі “Пісьменнік – мова – стыль” (Мінск, 29–30 верасня 2005 г.), на Міжнароднай канферэнцыі “Русский язык: система и функционирование” (к 80-летию П.П. Шубы) (6–7 апреля 2006 г.).

**Апублікаванасць вынікаў дысертацыі.** Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання адлюстраваны ў 7 публікацыях, у ліку якіх: 3 артыкулы ў рэцэнзаваных навуковых выданнях аб'ёмам 1,14 аўтарскага аркуша; 3 артыкулы ў навуковых зборніках, 1 матэрыялы канферэнцыі аб'ёмам 1,21 аўтарскага аркуша.

**Структура і аб'ём дысертацыі.** Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў (у першай падаецца агульная характарыстыка катэгорыі эматыўнасці, у другой і трэцяй аналізуюцца адпаведна моўныя і маўленчыя сродкі выражэння эмоцый у беларускай мове), заключэння, бібліяграфічнага спіса (утрымлівае спіс выкарыстанай літаратуры і спіс публікацый аўтара), трох дадаткаў. Аб'ём дысертацыі 176 старонак, з іх 3

старонкі займаюць дзве табліцы, 3 старонкі – тры малюнкi, 11 старонак – бібліяграфічны спіс (усяго 148 найменняў: 141 найменне навуковай літаратуры, 7 найменняў аўтарскіх публікацый), 59 старонак – тры дадаткі.

## АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ПРАЦЫ

У першай главе “Эматыўнасць як моўны феномен” абгрунтоўваецца неабходнасць размежавання эмацыянальнасці як псіхалагічнай катэгорыі і эматыўнасці як моўнай катэгорыі, вызначаецца лінгвістычны статус і сутнасць эматыўнасці і яе ўзаемаадносіны з экспрэсіўнасцю і ацэнчанасцю. Глава складаецца з трох раздзелаў.

У першым раздзеле “Эмацыянальнасць і эматыўнасць: падставы размежавання” паняцці *эмацыянальнасць* і *эматыўнасць* разглядаюцца як катэгорыі розных навуковых дысцыплін – псіхалогіі і мовазнаўства адпаведна.

Падставай размежавання дзвюх катэгорыяў з’яўляецца аб’ект даследавання. У псіхалогіі эмоцыяй – гэта чалавек і яго эмацыянальныя перажыванні, эмоцыі ў шырокім сэнсе, да якіх звычайна адносяць *афекты*, *уласна эмоцыі*, *пачуцці*, *настрой*. Яны адрозніваюцца ад *эмацыянальнасці* – індывідуальна ўстойлівай уласцівасці чалавека, абумоўленай яго здольнасцю рэагаваць на эмацыянальныя сітуацыі. У лінгвістыцы эмоцыі разглядаюцца з іншага ракурсу: вывучаюцца моўныя і маўленчыя механізмы перадачы эмацыянальных фактаў псіхікі.

Як адзначаюць псіхологі, эмацыянальнасць праяўляецца ў зменах нейрафізіялагічнага стану чалавека, яго жэстах, міміцы, знешнім выглядзе, паводзінах, а таксама ў маўленні. *Эматыўнасць* як моўная катэгорыя ахоплівае толькі вербальныя сродкі выражэння эмоцыяў, з’яўляецца адным са складнікаў цэлага комплексу разнастайных спосабаў перадачы эмацыянальнасці, але складнікам самадастатковым. Відавочна, паняцце эмацыянальнасці шырэйшае за паняцце эматыўнасці: эматыўнасць толькі адзін з аспектаў эмацыянальнасці, моўна-маўленчае яе ўвасабленне.

Эматыўнасць у якасці катэгорыі правамерна разглядаць вузка, а менавіта на ўзроўні моўных і маўленчых сродкаў выражэння эмоцыяў, не адносячы сюды сродкі называння і апісання эмоцыяў і пачуццяў.

У другім раздзеле “Эматыўнасць як функцыянальна-семантычная катэгорыя” даказваецца, што эматыўнасць з’яўляецца функцыянальна-семантычнай катэгорыяй (далей ФСК) на той падставе, што ёй уласцівы адпаведныя дыферэнцыяльныя прыметы: планам зместу (паняццйнай асновай) эматыўнасці ёсць паняцце пра эмоцыі і пачуцці, план выражэння ствараецца рознаўзроўневымі моўнымі і маўленчымі сродкамі, якія ўвасабляюць змест.

Фармальная неабмежаванасць ФСК дазваляе інтэграваць у адзіны комплекс тыя моўныя элементы, якія сталіся размежаванымі ў традыцыйнай граматыцы з прычыны рознай узроўневай прыналежнасці. На падставе інтэгральных (катэгарыяльных) прымет, семантычнай – ‘эмоцыя’ (‘пачуццё’) і функцыянальнай – ‘выражаць эмоцыі (пачуцці)’, моўныя адзінкі аб’ядноўваюцца ў ФСК эматыўнасці.

Эматыўнасць адносіцца да суб’ектыўных катэгорый, бо ў маўленні адлюстроўвае пазіцыю моўцы адносна аб’ектыўнай рэчаіснасці праз эмацыянальнае стаўленне да яе. На гэтай падставе яна з’яўляецца адным з аспектаў фундаментальнай катэгорыі модусу, якая аб’ядноўвае розныя паводле функцыянальнага прызначэння і прыналежнасці да моўных узроўняў структуры з агульнай семай суб’ектыўнасці.

Усе кампаненты ФСК пэўным чынам арганізаваныя, г.зн., як і любая сістэма, ФСК мае сваю структуру, якая грунтуецца на прынцыпе поля: кожнай катэгорыі адпавядае сваё функцыянальна-семантычнае поле (далей ФСП). Адзін і той жа сэнс у розных мовах выражаецца рознымі фармальнымі сродкамі, г.зн. ФСП адлюстроўвае спецыфічна нацыянальны характар семантычнай прасторы той ці іншай мовы. Таму можна гаварыць пра ФСП эматыўнасці беларускай, рускай, англійскай, нямецкай і іншых моў.

ФСП эматыўнасці мае свой цэнтр і перыферыю, якія фарміруюцца фармальнымі сродкамі ў залежнасці ад функцыянальнай нагрузкі. Цэнтр арганізуюць тыя катэгарыяльныя складнікі, адзіная функцыя якіх – выражаць эмоцыі; у зону блізкай перыферыі ўваходзяць адзінкі, якія акрамя выражэння эмоцый перадаюць іншую інфармацыю; далёкую перыферыйную зону ствараюць сродкі, якія “ўцягваюцца” ў поле толькі ў пэўных маўленчых умовах, чым забяспечваецца ўзаемадзеянне і перасячэнне ФСП эматыўнасці з іншымі полевымі сферамі.

У трэцім раздзеле “**Суадносіны эматыўнасці з экспрэсіўнасцю і ацэнчанасцю**” разглядаюцца ўзаемаадносіны гэтых катэгорый і робіцца наступная выснова: семантычныя аб’ёмы эматыўнасці, экспрэсіўнасці і ацэнчанасці розныя, паняцці экспрэсіўнасці і ацэнчанасці шырэйшыя за паняцце эматыўнасці, але гэтыя катэгорыі маюць зоны семантычных перакрываванняў, таму формы іх выражэння могуць супадаць.

Другая глава “**Моўныя сродкі абазначэння эмоцый**” прысвечана аналізу сродкаў эксплікацыі эмоцый на розных моўных узроўнях – лексічным, словаўтваральным, граматычным. Глава складаецца з трох раздзелаў.

У першым раздзеле “**Лексічныя сродкі перадачы эмоцый**” аналізуюцца спосабы адлюстравання эмоцый у семантычнай структуры слова.

Пытанне пра эматыўны кампанент у значэнні слова разглядаецца ў сувязі з праблемай канатацыі, але не мае адназначнага вырашэння ў лінгвістычнай навуцы.

*Канатацыя* (лац. *connotatio*, ад *connoto* – ‘маю дадатковае значэнне’) з’яўляецца адным з самых дыфузных лінгвістычных паняццяў, што абумоўлена рознымі падыходамі да інтэрпрэтацы паходжання гэтай з’явы, лакалізацыі яе ў семантычнай структуры слова, кампанентнага складу. Адсюль – адсутнасць дакладнай, строгай і агульнапрынятай дэфініцыі. Бяспрэчным у мовазнаўстве з’яўляецца статус канатацыі як недэнататыўнага кампанента значэння, неасноўнай, другаснай інфармацыі, якая суправаджае логіка-прадметны змест і пэўным чынам мадыфікуе семантыку слова. У склад канатацыі, згодна з меркаваннем большасці лінгвістаў, уключаюцца эматыўны, экспрэсіўны, ацэначны кампаненты значэння.

У лексічным корпусе сучаснай беларускай мовы эмоцыі па-рознаму прадстаўлены ў семантыцы слова, на падставе чаго вылучаюцца дзве групы лексічных адзінак: першая аб’ядноўвае словы, што называюць эмоцыі, другая – што іх выражаюць. Яшчэ адным крытэрыем дыферэнцыяцыі з’яўляецца функцыя лексічных адзінак – намінатыўная ці эматыўная. Такім чынам, класіфікацыя мае функцыянальна-семантычны характар.

Да лексікі, якая называе эмоцыі, пачуцці, перажыванні чалавека як факты псіхікі (лексіка эмоцый, або тэрміны эмоцый), адносяцца словы розных часцін мовы, логіка-прадметным значэннем якіх з’яўляецца паняцце пра эмоцыі, г.зн. яны выконваюць намінатыўную функцыю, напр.: *назоўнікі: абурэнне, гнеў, жах, засмучэнне, здзіўленне, каханне, крыўда, нянавіць, патоля, прыкрасць, распач, сорам, страх і інш.*; прыметнікі: *вясёлы, злы, маркотны, радасны, самотны і інш.*; дзеясловы: *здзіўляцца, радавацца, трывожыцца, кахаць, ненавідзець, спачуваць, хвалявацца і інш.*; прыслоўі: *пяшчотна <паглядаць>, сумна <гаварыць> і інш.*; прэдыкатывы: *брыдка, боязна, шкада і інш.* Растлумачыць значэнне кожнага з гэтых слоў можна пры дапамозе мадэлі “паняцце пра пачуццё + канкрэтнае найменне пачуцця”.

Акрамя лексікі, якая называе эмоцыі, у першую групу ўключаюцца словы, што ўжываюцца для называння ці апісання эмацыянальных кінём (мімічных і жэставых), так званая жэставая лексіка, напр.: *абдымацца, мацалунак, усмешка, хмурнець, чырванець і інш.*; а таксама разгорнутыя апісанні кшталту *істэрычны розат, панічны страх, слёзы радасці, справядлівы гнеў і інш.*; метафары, напр.: *гарчае каханне, горкае расчараванне, лятаць ад радасці, кіпець ад злосці, пахаладзець, салодкі смутак, узарвацца і інш.*

У другую групу ўключаюцца словы, які выконваюць эматыўную функцыю – ужываюцца для выражэння эмацыянальных адносінаў да аб’ектаў

рэчаіснасці. Такую лексіку мэтазгодна называць *эматыўная*, ці *эматывы*. У гэту групу ўключаюцца словы, якія адрозніваюцца паводле тыпу эматыўнай семантыкі: афектывы, канататывы і словы з эматыўным патэнцыялам.

*Афектывы* – гэта такія эматывы, якім уласціва *эматыўнае значэнне* – аблігаторны семантычны змест, які тоесны лексічнаму значэнню слова і выражае эмацыянальны стан / адносіны (без называння ў слове) да рэчаіснасці. Да афектываў адносяцца эматыўныя (або эмацыянальныя, паводле традыцыйнай класіфікацыі) выклічнікі: *ай, ой, ох, ух, цьфу, ого, оё-ёй, эх, ваў, божа, слава богу, божа мой, барані божа, я табе, матухны, вось табе і на і інш.*; інвектыўная лексіка; лаянкавыя звароткі, напр.: *Дрэнь! Сволач! Падонак! Слізняк! Я цябе сама, сваёй рукой заб’ю, поскудзь!* (А. Дударэў “Злом”); ласкавыя звароткі і варыянты асабовых імёнаў: *золатца, саколiк; сонейка маё; Віцяня; Міхасёк; Натулька; Яначка; Сань* і інш.

*Канататывы* – гэта такія эматыўныя лексемы, у якіх эматыўны кампанент з’яўляецца семай, часткай агульнай семантыкі, якая спадарожнічае логіка-прадметнаму зместу (ядру) семемы, таму іх лексічнае значэнне мае яўную двухкампанентную структуру: называнне прадмета + эмацыянальнае стаўленне да яго. Да канататываў адносяцца словы, якія маюць граматычны паказчык эматыўнасці – афіксы суб’ектыўнай ацэнкі, перадусім гэта памяншальна-ласкальныя і ласкальныя суфіксы: *агеньчык, бабулечка, галованька, дзіцятка, дзядулька, зайчык, кветачка, мамулька, садочак, татачка; маленькі, яснысенькі; блізютка, недалёчка* і інш. У тлумачальных слоўніках такія словы маюць спецыяльныя паметы: *ласк., памянш.-ласк.*

Канататыўныя эматывы могуць не мець граматычных паказчыкаў эматыўнасці, але мець сему ‘эмоцыя’ ў семантыцы, напр., сему ‘пагарда’ маюць семемы *боўдзіла, вахлак, даўбня, жмінда, фіфа, саплівы*; сему ‘захапленне’ – *асляпляльны, дзівосны*; сему ‘знявага’ – *адроддзе, брында, смаркач, транты, цытра, рыфмаплёт*; семы ‘іронія’, ‘злараднасць’ – *ваяка, дабрадзеі, талмуд, эскулап*; сему ‘агіда’ – *брыдота, гадаўё, лахманы, прытонне, мярзотны* і інш. Такого кшталту словы могуць утвараць у мове сінавімічныя рады з нейтральнымі паводле эматыўнасці лексічнымі адзінкамі, ужыванне ж нейтральнага ці эматыўна афарбаванага слова залежыць ад інтэнцыі моўцы: *назваць аб’ект, прымету, дзеянне ці выказаць эмацыянальнае стаўленне да іх, напр.: вочы – буркалы, ісці – плесціся, непрыемны – паскудны* і пад.

Да канататываў адносяцца таксама семантычныя дэрываты – назвы жывёл, птушак, рыб, а таксама назвы раслін, нябесных свяцілаў, міфічных істот, прадметаў хатняга ўжытку і пад. у дачыненні да чалавека, напр.: *асёл, змяя, казёл, карова, мядзведзь, сабака, свіння, арол, курыца, пава; кілька; зорка; дуб, краска, ружа, фрукт; бочка, калода, чапяла* і інш.



Адно і тое ж слова ў розных сітуацыях ужывання можа кваліфікавацца як афектыў або як канататываў, напр.: *Ты няўдзячная свіння!* (канататыў) і *Свіння!* (афектыў). І афектывы, і канататывы з'яўляюцца сістэмна-моўнымі эматывамі, узуальнымі лексемамі.

Словы з эматыўным патэнцыялам адносяцца да маўленчых эматываў, г.зн. яны выконваюць эматыўную функцыю толькі ў пэўным кантэксце, таму іх правамерна адносіць да маўленчых сродкаў выражэння эмоцый, напр.: *Мульцік. Астало! Пень! Гастрит! Бульдозер пракляты!* (А. Дудараў “Вечар”). Лексемы *гастрит* (назва хваробы) і *бульдозер* (назва машыны) з'яўляюцца маўленчымі эматывамі, таму што іх эматыўная семантыка – выражэнне негатыўных эмоцый – рэалізуецца толькі ў дадзеным кантэксце і актуальная толькі ў яго межах, а ў слоўніках ніякім чынам не адлюстроўваецца.

Эматыўная лексіка ўтварае лексіка-семантычнае поле катэгорыі эматыўнасці, якое з'яўляецца мікраполем ФСП эматыўнасці сучаснай беларускай мовы. Складнікі поля размяшчаюцца паводле функцыянальнай нагрукі: ядро поля, безумоўна, складаюць выклічнікі – спецыяльныя моўныя знакі для выражэння эмоцый, да яго прымыкаюць і ўтвараюць зону цэнтра іншыя афектывы; перыферыя мае занаўнае члянэнне: бліzkую перыферыю ўтвараюць канататывы, а далёкую – словы з эматыўным патэнцыялам (маўленчыя эматывы), значэнне якіх рэалізуецца толькі пры ўжыванні. Складнікі далёкай перыферыі абумоўліваюць адкрытасць лексіка-семантычнага поля і яго ўзаемадзеянне з іншымі палямі (полем нейтральнай, экспрэсіўнай, ацэначнай і інш. лексікі) праз наяўнасць зоны перакрываванняў. Межы паміж зонамі поля размытыя і невыразныя, бо адно і тое слова ў залежнасці ад кантэксту можа займаць розную полевую пазіцыю.

У другім раздзеле “Сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў” прапануецца семантычная тыпалогія сінтаксічных узораў, паводле якіх утвараюцца эматыўныя выказванні.

У залежнасці ад колькасці тыпавых значэнняў, характэрных для той ці іншай схемы, дыферэнцуюцца монасемантычныя і полісемантычныя сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў. Мадэль **Таксама + мне + (Adj) + N<sub>1</sub>** адносіцца да монасемантычных, таму што паводле гэтага ўзору ўтвараецца мноства выказванняў з агульным значэннем ‘незадавальненне’, ‘абурэнне’, напр.: *Таксама знайшлі мне Лермантава! Таксама знайшлі мне талент літаратурны!* (А. Карпюк “Карані”). А мадэль **Што + (гэта) + за + (Adj) + N<sub>1</sub>** – да полісемантычных, бо ёй уласціва некалькі тыпавых значэнняў, напр.: ‘здзіўленне’: *Слухай, што гэта ў цябе за прозвішча – Крапіўка?* (І. Шамякін “Абмен”); ‘захапленне’: *Глянь, што за прыгажосць навокал!* (УЗ\*);

\* УЗ – уласны запіс, зроблены намі з вуснага маўлення.

‘незадавальненне’, ‘абурэнне’: *О Божя! Што за жыццё на гэтай дачы! Старонкі не дадуць прачытаць чалавеку.* (І. Шамякін “Сэрца на далоні”).

У трэцім раздзеле “**Параграфічныя сродкі абазначэння эмоцый**” разглядаюцца сродкі афармлення эмацыянальнай інфармацыі на пісьме.

Да традыцыйных графічных сродкаў адносяцца знакі прыпынку (перадусім клічкі, пыталнік, кропка і іх спалучэнні), а таксама разнастайныя графічныя прыёмы ўказання на тое слова, што акцэнтуюцца пры вымаўленні і нясе эмацыянальную нагрузку: падкрэсліванне, вылучэнне курсівам або тлустым шрыфтам, разрадка, дэфісацыя, напісанне вялікімі літарамі.

У апошнія гады ў віртуальнай камунікацыі (internet-зносіны, sms-паведамленні) актыўна ўжываюцца смайлікі – піктаграфічныя ці малюнкавыя выявы эмацыянальнай мімікі.

У трэцяй главе “**Маўленчыя сродкі выражэння эмоцый**” даследуюцца вербальныя і невербальныя сродкі выражэння эмацыянальных перажыванняў. Глава складаецца з пяці раздзелаў.

У першым раздзеле “**Інтанацыя як галоўны сродак выражэння эмоцый**” разглядаюцца інтанацыйныя асаблівасці эмацыянальнага маўлення. Паводле даследаванняў, унёсак інтанацыі ў выражэнне эмоцый ацэньваецца ў 80–95 %, а для слухача інтанацыя – надзейны канал звестак пра эмацыянальны стан моўцы. Інтанацыя выконвае дзве асноўныя функцыі: па-першае, або “падтрымлівае” эматыўную семантыку выказвання, абумоўленую эматыўнай лексікай ці структурай выказвання, або надае яму дадатковыя семантычныя адценні; па-другое, выступае адзіным сродкам выражэння эматыўных сэнсаў, стварае эмацыянальную афарбоўку любога выказвання.

У другім раздзеле “**Эматыўныя выказванні**” вызначаецца месца эматыўных выказванняў сярод іншых камунікатыўных тыпаў, указваюцца крытэрыі вылучэння эматыўных выказванняў, іх структурныя, семантычныя і лексічныя асаблівасці.

Эматыўныя выказванні варта адрозніваць ад эмацыянальна афарбаваных на той падставе, што першым уласціва эматыўнае значэнне, а другім – эматыўнае сузначэнне.

У гэтым раздзеле даследуюцца два структурныя тыпы эматыўных выказванняў: 1) з маркёрамі эматыўнасці і 2) пабудаваныя паводле адпаведных сінтаксічных мадэляў.

Маркёрамі эматыўнасці выступаюць кампаненты, якія ўтвараюць эмацыянальную рамку выказвання. Звычайна такую функцыю выконваюць часціцы – *няўжо, хіба, як, што, гэта, нават* і інш., напр.: *Ты прыніжаеш у першую чаргу самую сябе, сваю чалавечую годнасць. Няўжо нельга было спытаць спакойна: дзе ты затрымаўся? І я адказаў бы.* (І. Шамякін “Сэрца на

далоні”); “Магла б у час экзаменаў заехаць да нас.” – “Магла б. Але няпрошаны госьць...” – “**Хіба ты госьць? Ты член сям’і.**” (І. Шамякін “Пошукі прытулку”); “От што, Уладзік... Тут такая справа... Думаю, ці не з’ездзіць мне дзісь на вёску...” – “Ты **што**, бацьку, з глузду з’ехаў?” – “**Чаму так думаеш?**” – “А як такое назваць іначай?” (А. Карпюк “Карані”) і інш.

Спецыфіка эматыўных выказванняў, пабудаваных па пэўных сінтаксічных мадэлях, заключаецца ў тым, што іх эматыўнае значэнне абумоўлена не асобнымі лексемамі, а сінтаксічнай структурай канструкцыі ў цэлым. Кожнай сінтаксічнай мадэлі адпавядае тое ці іншае тыпавое значэнне (значэнні). Сінтаксічная мадэль **ён (яна, яны) + яшчэ + (і) + V<sub>f</sub>** мае тыпавое значэнне ‘абурэнне’, напр.: *Тата. Раскажы ўсё на парадку, што здарылася! Сын. А што здарылася? Мама. Ён яшчэ пытаецца, што здарылася!* (А. Макаёнак “Зацюканы апостал”). Сінтаксічнай мадэлі **ну + і + N<sub>1</sub> / Adj / V<sub>f</sub>** уласціва некалькі тыпавых значэнняў: ‘здзіўленне’, напр.: *Ну і галаваломка – куды ж бацька мог падзецца?* (А. Карпюк “Карані”); ‘захапленне’, напр.: *Ну і сыноч, ну і малайчына!* (УЗ); ‘незадавальненне’, ‘абурэнне’, напр.: *(Маці прынесла дадому новую карціну) Тата. Навошта цягнуць такое ў кватэру? Без неўрапатлага цяжка зразумець. Ну і густ!* (А. Макаёнак “Зацюканы апостал”).

Асноўнае эматыўнае значэнне таго ці іншага выказвання ў маўленні, дзякуючы інтанацыі і кантэкстнаму акружэнню, набывае дадатковыя семантычныя адценні – *тэмбры*. Напр.: выказванні, утвораныя паводле сінтаксічнай мадэлі **(ды) + які (якая, якое, якія) + (ж) + P<sub>cop</sub> + N** з тыпавым значэннем ‘эмацыянальнае адмаўленне’, характарызуюцца такімі тэмбравымі афарбоўкамі: ‘здзіўленне’, напр.: “*А ты робішся філосафам.*” – “*У цябе вучуся.*” – “*Ну, які я філосаф! Чэрствы прагматык.*” – “*Ды не, ты яшчэ і рамантыкам бываеш. Паэтам.*” (І. Шамякін “Губернатар”); ‘крыўда + расчараванне’, напр.: “*Ты ніводнага пісьма не напісала?*” – “*Я пісала. Я напісала тры. Але не адаслала. Я пісала, каб ты не вяртаўся да нас.*” – “*Чаму?*” – “*Ты не знаеш чаму? Я так верыла табе! Так верыла. Маё расчараванне расло... А пасля падумала: а дзе я знайду другога такога дурня? Колькі вас, жаніхоў нашых! Ды якая я нявеста – з дзіцем. Зраблю Ліначку сфатой пры жывым бацьку...*” (І. Шамякін “Слаўся, Марыя!”); ‘іронія’, напр.: **Які ж ты губернатар?** *Такой дробнай праблемы не можаш рашыць. Смешна.* (І. Шамякін “Губернатар”); ‘абурэнне’, напр.: *Ганна. Нябожчыка ж сніць – гэта кажучь... Мульцік. Ён жа “без весці”! Які ж нябожчык, дурніца старая?!* (А. Дударэў “Вечар”).

У трэцім раздзеле “Ужыванне выклічнікаў і функцыянальна блізкіх **выразаў**” аналізуецца асаблівасці выкарыстання выклічнікаў і інвектыўных выказванняў.

Выклічнікі – той клас слоў, адзіная функцыя якіх заключаецца ў выражэнні эмоцый чалавека. У працэсе маўлення яны выкарыстоўваюцца носьбітамі мовы па-рознаму: або як асобныя эматыўныя выказванні, напр.: *Гастрыт. Цыфу! Я ёй руку і сэрца, а яна мне – абшчажыця! Дом прыстарэлых!* (А. Дудараў “Вечар”); *Эх, прайшло нашае, праехал, шалёным калясом пракацілася, і яно, зямляк, ужэ аніяк не вернецца, хоць плач, хоць скач!* (А. Карпюк “Карані”); *І як тыя паны маглі ўсю жыццё нічога не рабіць – чорт іх душы ведае!* (А. Карпюк “Карані”); або выступаюць маркёрамі эматыўнасці ў эматыўных выказваннях (як асобныя выклічнікі, так і выклічнікавыя спалучэнні), напр.: *Цяжка мне з ім [з сынам] жыць, ох, цяжка. Жыў бы мой Вацак, то, няпраўда, удвайх мы рогі Франку абламалі б...* (А. Карпюк “Карані”); *Ах вы, паразіты!* (А. Карпюк “Карані”) і інш.

Функцыянальна блізкімі да выклічнікаў з’яўляюцца інвектыўныя (лаянкавыя) выказванні, перш за ўсё пракляцці, якія выкарыстоўваюцца для выражэння негатыўных эмоцый: як свосабылівы спосаб эмацыянальнай разрадкі іх мэтазгодна адносяць да эматыўных выказванняў. Большасць пракляццяў утвараюцца паводле сінтаксічнай мадэлі **каб + ты (табе, цябе) + V<sub>г</sub>**, напр.: *Каб ты без памяці пайшоў, зараза чортавая!* (А. Карпюк “Карані”); *Каб ты здох!* (А. Дудараў “Вечар”); *Каб цябе раздуло ды разадзьмула* (УЗ); *Каб табе заняло ды закаменавала* (УЗ); *Каб табе шлунне павыцягвала* (УЗ). Такім выказванням уласціва жудасная вобразнасць, метафарычнасць, што робіць іх ускоснымі, “несапраўднымі пажаданнямі”.

Сукупнасць маўленчых эматыўных сродкаў мэтазгодна аб’яднаць у семантыка-сінтаксічнае поле: ядро ўтвараюць выклічнікі, якія выконваюць строга эматыўную функцыю; у прыядзернай цэнтральнай зоне размяшчаюцца інвектыўныя выказванні, эматыўныя выказванні з маркёрамі эматыўнасці і выказванні, пабудаваныя па адпаведных мадэлях; перыферыю фарміруюць эмацыянальна афарбаваныя выказванні (якія, акрамя эматыўнай, выконваюць іншыя камунікатыўныя задачы): да блізкай перыферыі належаць эмацыянальна афарбаваныя выказванні з эматыўна лексікай, што з’яўляецца лексіка-граматычным паказчыкам эматыўнай семантыкі; далёкую перыферыю займаюць выказванні, эмацыянальна афарбоўка якіх ствараецца інтанацый. Сама ж інтанацыя пранізвае ўсе ўзроўні поля – ад цэнтра да перыферыі. Перыферыійныя зоны абумоўліваюць адкрытасць полевай прасторы і забяспечваюць перакрываванні з іншымі палямі (апавядальнасці, аптатыўнасці, пабуджальнасці, пытальянасці), бо эмацыянальна афарбаваныя выказванні

сумяшчаюць некалькі мэт (паведамленне, пажаданне, пабуджэнне, пытанне + выражэнне эмоцый). Семантыка-сінтаксічнае поле, як і лексіка-семантычнае, уваходзіць у ФСП эматыўнасці сучаснай беларускай мовы як яго падсістэма, мікраполе.

У чацвёртым раздзеле “**Кантэкст і кансітуацыя як неабходныя ўмовы рэалізацыі эматыўнай семантыкі**” акрэсліваецца роля маўленчага акружэння і сітуацыі ўжывання ў вызначэнні дакладнай семантыкі эматыўных сродкаў.

Лінгвістычны кантэкст і кансітуацыя дапамагаюць не толькі дакладна ўстанавіць эматыўнае значэнне той ці іншай адзінкі, але і размежаваць такія моўныя з’явы, як энантыясемія і сінтаксічная аманімія.

У пятым раздзеле “**Паралінгвістычныя сродкі выражэння эмоцый**” раскрываюцца функцыі невербальных сродкаў камунікацыі пры выражэнні эмоцый і пачуццяў. Эмацыянальная міміка і жэсты – гэта перманентныя спадарожнікі вербальнага выражэння эмоцый чалавека, іх выкарыстанне прыводзіць да эканомнага выдаткавання ўласна моўных сродкаў. Падчас зносінаў паралінгвістычныя сродкі выконваюць дзве асноўныя функцыі – дапаўняльную (спадарожнічаюць выказванню) або замяшчальную (ужываюцца ўзамен вербальных адзінак).

Для ўзнаўлення кінетычных рухаў па-за сітуацыяй ці ў пісьмовым тэксце выкарыстоўваецца жэставая лексіка, якая ўключае як прамыя назвы жэстаў і мімікі, так і метафарычныя, напр.: *апусціць вочы* (ад пачуцця віны), *задрыжэць* (ад страху), *запляскаць у далоні* (ад радасці), *ззяць*, *свяціцца* (ад радасці, шчасця), *насуціцца*, *пачырванець* (ад сораму), *скакаць* (ад задавальнення), *скрывацца*, *сіснуць зубы* (ад злосці), *схапіцца за галаву*, *ухмыляцца* і інш.

## ЗАКЛЮЧЭННЕ

### Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Эмацыянальнасць як псіхалагічная рыса індывіда, яго здольнасць рэагаваць на рэчаіснасць у выглядзе непасрэдных перажыванняў мае шырокі дыяпазон спосабаў праяўлення, куды ўключаюцца змены нейра-фізіялагічнага стану арганізма, жэсты, міміка, знешні выгляд чалавека, яго паводзіны, а таксама маўленне. Эматыўнасць, ахопліваючы вербальныя сродкі выражэння эмоцый, прэзентуе толькі адзін з аспектаў эмацыянальнасці, таму з’яўляецца паняццем больш вузкім. Аналіз прыроды, катэгорыяльнай сутнасці, спосабаў рэпрэзентацыі эмацыянальнасці і эматыўнасці дазволіў размежаваць іх як псіхалагічную і моўную катэгорыі адпаведна.

Увасабляючы эмацыянальныя адносіны моўцы да рэчаіснасці, эматыўнасць адносіцца да суб'ектыўных моўных катэгорый і з'яўляецца састаўной часткай фундаментальнай катэгорыі модусу [7–А].

2. Эматыўнасць мэтазгодна кваліфікаваць як функцыянальна-семантычную моўную катэгорыю на падставе адпаведных дыферэнцыяльных характарыстык: паняццённай асновай (зместам) гэтай катэгорыі ёсць паняцце пра эмоцыі, увасабленнем зместу (формай) з'яўляюцца рознаўзроўневыя адзінкі мовы – інтанацыйныя, лексічныя, словаўтваральныя, граматычныя. Катэгорыяльная аднасць эматыўных адзінак абумоўлена агульнай семантычнай прыметай 'эмоцыя' ('пачуццё') і функцыянальным прызначэннем 'выражаць эмоцыі (пачуцці)'. Згодна з гэтым у функцыянальна-семантычную катэгорыю эматыўнасці ўключаюцца толькі моўныя і маўленчыя сродкі выражэння эмоцый і пачуццяў моўцы і не ўваходзяць сродкі іх называння і апісання.

Выкарыстанне функцыянальна-семантычнага метаду аналізу эмпірычнага матэрыялу дазволіла комплексна даследаваць, апісаць і сістэматызаваць эматыўныя адзінкі ў мове і маўленні беларусаў [1–А; 2–А; 3–А; 4–А; 5–А; 6–А; 7–А].

3. Да моўных сродкаў выражэння эмоцый адносяцца эматывы, якія зафіксаваны (або свядома не зафіксаваны ўкладальнікамі) у слоўніках, і сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў.

Функцыянальна-семантычныя параметры сталі падставай для вылучэння дзвюх груп эматыўнай лексікі ў сучаснай беларускай мове – афектываў і канататываў. Афектывы (выклічнікі, інвектыўная лексіка, лаянкавыя і ласкавыя звароткі) валодаюць эматыўным значэннем і выконваюць толькі эматыўную функцыю; канататывы (словы з памяншальна-ласкальнымі і ласкальнымі суфіксамі, семантычныя дэрываты; размоўная, зніжаная, вульгарная лексіка) характарызуюцца эматыўным сузначэннем і выконваюць адначасова дзве функцыі: намінатыўную (назваюць прадмет) і эматыўную (выражаюць эмацыянальнае стаўленне да яго).

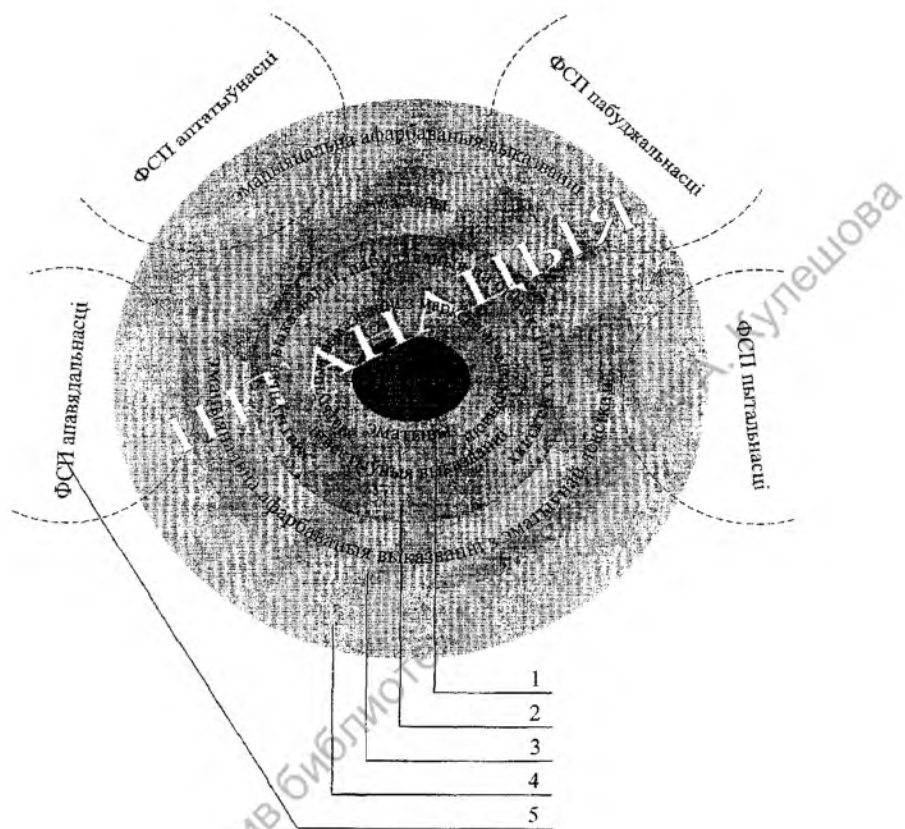
Эматывы толькі часткова зафіксаваны лексікографамі, бо пэўная іх колькасць (перадусім інвектывы) адносіцца да ненарматыўнай, грубай, вульгарнай лексікі і не ўключаецца ў кадыфікаваныя выданні, аднак такі статус не пазбаўляе гэтыя адзінкі залічэння ў рэестр эматыўных сродкаў беларускай мовы [1–А; 2–А; 4–А; 5–А].

Эматыўныя сінтаксічныя мадэлі існуюць у свядомасці носьбіта мовы ў выглядзе адцягненых узораў і рэалізуюцца праз тое ці іншае эматыўнае выказванне, адэкватнае пэўнаму эмацыянальнаму стану моўцы. Вылучаныя мадэлі належаць да фразеалагізаваных сінтаксічных канструкцый, у структуры якіх ёсць наступныя кампаненты: пастаянны, які фіксуецца праз канкрэтную

лексему і застаецца нязменным; пераменны, які падаецца праз указанне граматычнай формы і запаўняецца канкрэтнымі лексэмамі пры рэалізацыі мадэлі ў маўленні; факультатыўны, вербалізацыя якога неабавязковая. Кожнай сінтаксічнай мадэлі (намі было выяўлена 19 узораў) уласціва тое ці іншае тыпавое значэнне, якое прэзентуецца назвай канкрэтнай эмоцыі; у залежнасці ад колькасці тыпавых значэнняў былі выяўлены монасемантычныя (12) і полісемантычныя (7) мадэлі, паводле большасці з іх утвараюцца эматыўныя выказванні з негатыўнай семантыкай (8) [1–А; 3–А; 7–А].

4. У моўнай сістэме немагчыма адлюстраваць усе семантычныя нюансы тых ці іншых эматыўных сродкаў, бо нельга вычарпальна зафіксаваць іх сінтагматыку, абумоўленую кантэкстам ці сітуацыяй выкарыстання. Маўленчыя сродкі выражэння эмоцый больш разнастайныя за узуальныя, што абумоўлена: па-першае, працэсамі інтэр'ектывацыі, калі словы, спалучэнні слоў і цэлыя выразы ўжываюцца ў функцыі выклічнікаў; па-другое, праяўленнем эматыўнага семантычнага патэнцыялу лексем, які актуальны толькі ў пэўным кантэксце; па-трэцяе, інтанацыяй, якая надае нейтральным выказванням адпаведную эмацыянальную афарбоўку, а эматыўным – дадатковыя эматыўныя адценні значэння – тэмбры; па-чацвёртае, выкарыстаннем невербальных (паралінгвістычных) сродкаў – мімікі і жэстаў, якія не толькі спадарожнічаюць эмацыянальнаму маўленню, але і выступаюць самастойнымі знакамі эмоцый, замяшчаючы вербальны кампанент [3–А; 6–А; 7–А].

6. Вынікам комплекснага аналізу інтанацыйных, лексічных, словаўтваральных і граматычных эматыўных адзінак, які праводзіўся з улікам іх катэгарыяльных прымет, функцыянальных магчымасцей і семантычных асаблівасцей, стала мадэль функцыянальна-семантычнага поля эматыўнасці сучаснай беларускай мовы, якому ўласцівыя ўсе полевыя прыметы: функцыянальна-семантычная адзінства кампанентаў, цэнтра-перыферыйнае размяшчэнне складнікаў, зоны перакрывавання з іншымі палямі (змадэляванае запаўненне полевых узроўняў можна падаць праз схематычны малюнак [гл.: малюнак]).



1 – ядро поля; 2 – зона цэнтра; 3 – блізкая перыферыя; 4 – далёкая перыферыя;  
5 – зоны перакрывавання

**Малюнак – Функционально-семантическое поле эмативности  
сучаснай беларускай мовы**

Схема наглядна дэманструе суіснаванне і ўзаемасувязь у структуры функцыянальна-семантычнага поля эматывнасці двух мікрапалёў – лексіка-семантычнага і семантыка-сіntaxічнага. Ядро макраполя ўтвараюць выклічнікі – спецыялізаваныя моўныя знакі для выражэння эмоцый. Эматывы могуць займаць пазіцыю як у цэнтральнай (у складзе эматывных выказванняў), так і блізкаперыферыйнай (у складзе эмацыянальна афарбаваных выказванняў) зонах. Інтанакцыя пранізвае ўсё поле, бо прысутнічае ў любым выказванні і з'яўляецца значымай незалежна ад структуры выказвання і яго нападўнення.



Функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці з'яўляецца адкрытай структурай, што абумоўлена актыўным узаемадзеяннем з іншымі полевымі ўтварэннямі – апавядальнасці, аптатыўнасці, пабуджальнасці, пытальнасці, вынікам чаго ёсць існаванне эмацыянальна афарбаваных выказванняў, якія сумяшчаюць некалькі камунікатыўных задач, – апавядальна-эматыўных, аптатыўна-эматыўных, пабуджальна-эматыўных, пытальна-эматыўных.

Такім чынам, функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове – гэта ўпарадкаваная сістэма рознаўзроўневых моўна-маўленчых эматыўных адзінак.

### **Рэкамендацыі па практычным прымяненні вынікаў**

Асноўныя вынікі даследавання могуць знайсці прымяненне ў далейшых даследаваннях не толькі ў галіне эматыўнай лінгвістыкі, але і граматыкі сучаснай беларускай мовы ў цэлым. Класіфікацыі моўнага матэрыялу могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках, пры чытанні спецкурсу па праблемах функцыянальна-семантычнага даследавання моўнай сістэмы беларускай мовы. Складзеная картатэка эматыўнай лексікі можа ўдакладніць моўную тыпалогію лексічных сродкаў выражэння эмоцый.

Тэарэтычныя падагульненні і фактычны матэрыял можа выкарыстоўвацца пры навучанні беларускай мове замежных студэнтаў з мэтай адэкватнага ўспрымання эмацыянальнага маўлення беларусаў і адпаведнага вербальнага выражэння эмоцый сродкамі беларускай мовы.

## **СПІС АПУБЛІКАВАНЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ**

### **Артыкулы ў навуковых часопісах:**

1–А Доўгаль, А.В. Функцыянальна-семантычныя сродкі выражэння эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове / А.В. Доўгаль // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2005. – № 1. – С. 42–46.

2–А Доўгаль, А.В. Лексічныя сродкі абазначэння эмоцый / А.В. Доўгаль // Роднае слова. – 2005. – № 10. – С. 61–63.

3–А Доўгаль, А.В. Сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў у сучаснай беларускай мове / А.В. Доўгаль // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2006. – № 1. – С. 48–53.

### **Артыкулы ў навуковых зборніках:**

4–А Доўгаль, А.В. Сродкі эмацыянальнасці ў праявічым тэксце / А.В. Доўгаль // Проблемы славяноведения: сб. науч. ст. и материалов / Брянск.

гос. ун-т; рэдкал.: С.И. Михальченко [и др.]. – Брянск, 2004. – Вып. 6. – С. 262–266.

5–А Доўгаль, А.В. Аўтарскія сродкі эмацыянальнасці ў трыпціху В. Быкава “Байкі жыцця” // Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава: зб. навук. арт., Мінск, 18–20 чэрвеня 2004 г. / Бел. дзярж. ун-т; пад аг. рэд. Л.Дз. Сіньковай. – Мінск, 2005. – С. 234–237.

6–А Доўгаль, А.В. Роля прасадыхных сродкаў у выражэнні эмоцый / А.В. Доўгаль // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы: да 70-годдзя д-ра філал. навук, праф. А.Я. Міхневіча / Бел. дзярж. ун-т; рэдкал.: А.Я. Міхневіч (адказ. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2006. – Вып. 5. – С. 78–84.

#### **Матэрыялы навуковых канферэнцый:**

7–А Доўгаль, А.В. Структура эматыўных выказванняў / А.В. Доўгаль // Пісьменнік – мова – стыль: матэрыялы навук. канф., Мінск, 29–30 верасня 2005 г. / Бел. дзярж. ун-т; адказ. рэд. М.Р. Прыгодзіч, М.І. Свістунова. – Мінск, 2006. – С. 99–101.

Доўгаль Алеся Валер'еўна

**Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове**

Ключавыя словы: эмацыянальнасць, эматыўнасць, функцыянальна-семантычная катэгорыя, функцыянальна-семантычнае поле, эматыўная лексіка, эматывы, афектывы, канататывы, словы з эматыўным патэнцыялам, эматыўныя выказванні, маркёр эматыўнасці, сінтаксічная мадэль, тыпавое значэнне, тэмбр выказвання.

Мэта дысертацыйнай работы – выявіць рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове і сістэматызаваць іх праз функцыянальна-семантычнае поле.

Асноўны метада даследавання – функцыянальна-семантычны, які спалучаецца з апісаннем, тлумачэннем, параўнаннем, супастаўленнем, сістэматызацыяй і класіфікацыяй моўных з'яў. Выкарыстоўваюцца таксама метада семнага аналізу, дыстрыбуцыйныя метады (апушчэнне і дабаўленне элементаў у выказванні), метада семантычнай інтэрпрэтацыі зместу выказвання, метада мадэлявання.

У дысертацыі размежаваны *катэгорыя эмацыянальнасці і катэгорыя эматыўнасці*, праведзена дыферэнцыяцыя лексікі эмоцый і эматыўнай лексікі, прадстаўлена класіфікацыя эматываў. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве выяўлены і прааналізаваны сінтаксічныя мадэлі эматыўных выказванняў, пададзена іх тыпалогія; акрэслена роля інтанацыі, кантэксту, паралінгвістычных сродкаў пры выражэнні эмацыянальных перажыванняў; ахарактарызаваны спосабы адлюстравання эмацыянальнай інфармацыі ў пісьмовых тэкстах. Выяўлены і апісаны лексіка-семантычнае і семантыка-сінтаксічнае мікрапалі, што ў сукупнасці ўтвараюць функцыянальна-семантычнае поле эматыўнасці сучаснай беларускай мовы.

Асноўныя навуковыя вынікі і картатэка фактычнага матэрыялу могуць выкарыстоўвацца ў тэарэтычных працах і практычных дапаможніках па сучаснай беларускай мове; пры чытанні спецкурсаў па праблемах функцыянальна-семантычнага даследавання моўнай сістэмы; пры навучанні замежных студэнтаў беларускай мове з мэтай адэкватнага ўспрымання эмацыянальнага маўлення беларусаў і актыўнага выкарыстання імі беларускамоўных сродкаў выражэння эмоцый падчас камунікавання.

Довгаль Алеся Валерьевна

**Функционально-семантическая категория эмотивности  
в современном белорусском языке**

Ключевые слова: эмоциональность, эмотивность, функционально-семантическая категория, функционально-семантическое поле, эмотивная лексика, эмотивы, аффективы, коннотативы, слова с эмотивным потенциалом, эмотивные высказывания, маркёр эмотивности, синтаксическая модель, типовое значение, тембр высказывания.

Цель диссертационной работы – выявить разноразличные средства выражения эмоций в современном белорусском языке и систематизировать их посредством функционально-семантического поля.

Основной метод исследования – функционально-семантический, который сочетается с описанием, толкованием, сравнением, сопоставлением, систематизацией и классификацией языковых явлений. Используются также метод семного анализа, дистрибутивные методы (опущение и добавление элементов в высказывании), метод семантической интерпретации содержания высказывания, метод моделирования.

В диссертации разграничены *категория эмоциональности* и *категория эмотивности*, проведена дифференциация лексики эмоций и эмотивной лексики, представлена классификация эмотивов. Впервые в белорусском языкознании выявлены и проанализированы синтаксические модели эмотивных высказываний, дана их типология; определена роль интонации, контекста, паралингвистических средств при выражении эмоциональных переживаний; охарактеризованы способы отражения эмоциональной информации в письменных текстах. Выявлены и описаны лексико-семантическое и семантико-синтаксическое микрополя, образующие функционально-семантическое поле эмотивности современного белорусского языка.

Основные научные выводы и картотека фактического материала могут использоваться в теоретических работах и практических пособиях по белорусскому языку; при чтении спецкурсов по проблемам функционально-семантического исследования языковой системы; при обучении иностранных студентов белорусскому языку с целью адекватного восприятия эмоциональной речи белорусов и активного использования ими белорусскоязычных средств выражения эмоций во время общения.

## SUMMARY

**Donhal Alesia Valeryevna**

### **The Functional Semantic Category of Emotiveness in the Modern Belarusian Language**

The key words: emotioness, emotiveness, functional semantic category, functional semantic field, emotive vocabulary, emotives, affectives, connotatives, words with emotive potential, emotive statements, marker of emotiveness, syntactic model, sample meaning, timbre of the statement.

The purpose of the research work is to reveal means of expression emotions on different language levels in the modern Belarusian language and systematize them by way of the functional semantic field.

The main method of investigation is functional semantic, which combines different methods such as description, interpretation, comparison, correlation, systematization and classification of language phenomena. During the work the method of seme analysis, distributive methods (omission and addition of elements in a statements), the method of semantic interpretation of meaning of a statement are used.

In the research paper *the category of emotioness and the category of emotiveness* are differentiated, a distinction between the vocabulary of emotions and the emotive vocabulary is drawn, the classification of emotives is presented. For the first time in Belarusian linguistics the syntactic models of emotive statements are revealed and analyzed, them typology is given; the role of intonation, context and paralinguistic means expressing emotional feelings is outlined; different ways of reflecting emotional information in written texts are characterized. The lexical semantic and semantic syntactical fields forming functional semantic field of emotiveness in the modern Belarusian language are described.

The main scientific conclusions and card index of factual material can be used in theoretic works and textbooks on the Belarusian language; for teaching special courses dedicated to the problems of functional-semantic investigation of the language system; in the process of training and instruction of foreign students studying the Belarusian language in order to teach them understand the emotional speech of Belarusian native speakers and use the means of expression emotions of modern Belarusian language in a right way while speaking.



Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

Падпісана да друку 19.10.2006. Фармат 60×84/16. Папера афсетная. Гарнітура Таймс.  
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 1,16. Ул.-выд. арк. 1,25. Тыраж 60 экз. Зак. 963.

Надрукавана з гатовага арыгінала-макета заказчыка  
ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве  
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».  
ЛП № 02330/0056850 ад 30.04.2004.  
220030, Мінск, вул. Чырвонаармейская, 6.